

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

**Een hap uit de Bourgondische stadsmuur
Toevalsvondst in Ieper-Masscheleinlaan
(West-Vlaanderen)**

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Een hap uit de Bourgondische stadsmuur Toevalsvondst in Ieper-Masscheleinlaan (West-Vlaanderen)

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 90

AUTEURS

Marc Dewilde, Franky Wyffels

JAAR VAN UITGAVE

2018

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Sonja Vanblaere

OMSLAGILLUSTRATIE

Copyright Onroerend Erfgoed, foto: Franky Wyffels

agentschap Onroerend Erfgoed

Havenlaan 88 bus 5

1000 Brussel

T +32 2 553 16 50

info@onroerenderfgoed.be

www.onroerenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Open Data Licentie Vlaanderen v. 1.2.

This work is licensed under the Free Open Data Licence Flanders v. 1.2.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution

4.0 International License. To view a copy of this license, visit

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

ISSN 1371-4678

EEN HAP UIT DE BOURGONDISCHE
STADSMUUR TOEVALSVONDST IN
IEPER-MASSCHELEINLAAN (WEST-
VLAANDEREN)

MARC DEWILDE, FRANKY WYFFELS

INHOUD

1 ADMINISTRATIEVE FICHE.....5
2 INLEIDING..... 6
3 LIGGING EN BODEMGESTELDHEID 6
4 HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE INFORMATIE 7
5 VELDWERK 8
6 BESLUIT 17
7 GERAADPLEEGDE LITERATUUR 17

1 ADMINISTRATIEVE FICHE

Ieper-Masscheleinlaan	
Uitvoerder (bedrijf, instelling, privé-persoon)	agentschap Onroerend Erfgoed
Bouwheer	Electro Gesquière
Naam houder machtiging	Marc Dewilde
Bewaarplaats opgravingsdocumentatie	agentschap Onroerend Erfgoed – West-Vlaanderen Stadenstraat 39 8610 Zarren
Bewaarplaats vondsten en monsters	Idem
Dossiernummer	2015/376
Site-code	IE-MAS-15
Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, plaats)	West-Vlaanderen, Ieper, Ieper
Kadastrale informatie	Ieper, 1° Afd. , Sie F, 179k5
Coördinaten	Lambert 72: X: 45599,70; Y: 172665,55
Datum vondst	13 augustus 2015
Datum melding	13 augustus 2015
Veldwerk	17 augustus 2015??
Trefwoorden	Stadsversterking, middeleeuwen
Administratief toezicht	Steven Mortier (agentschap Onroerend Erfgoed)

Rapportage	Marc Dewilde
Terreinwerk	Franky Wyffels Norbert Clarysse Nico Beernaert
Fotografie	Franky Wyffels
Opmetingen	Franky Wyffels Johan Van Laecke
Tekenwerk en plannen	Franky Wyffels

2 INLEIDING

Voorafgaand aan de bouw van een loods langs de Masscheleinlaan werden enkele constructies afgebroken en sonderingen uitgevoerd. Daaruit bleek dat zich in de ondergrond zware baksteenmassieven bevonden. Ze werden verder oppervlakkig vrijgelegd (fig. 1), waarna de bouwplannen werden aangepast¹.

Fig. 1 Opkuis van de imposante vestingmuur door het agentschap Onroerend Erfgoed

Jan Decorte, intergemeentelijk archeoloog Archeo7 volgde de ontwikkelingen nauwgezet op en besloot op een gegeven moment de toevalsvondstprocedure in werking te stellen.

3 LIGGING EN BODEMGESTELDHEID

De werf bevindt zich langs de Wieltjesgracht, tegenaan de hoek gevormd door de Diksmuidestraat en de Adjudant Masscheleinlaan, in de noordelijke sector van de stad (fig. 2).

De plek staat kadastraal bekend als leper, 1ste Afd., Sie F, 179k5. De muur is ingeplant in een, voorheen opgeworpen aarden wal. De onderliggende bodem wordt als natte zandleem getypeerd.

¹ Philip Vandaele en Steven Despriet van Vandaele Construct droegen allebei hun steentje bij tot het vlot verloop van onze ingreep, waarvoor dank.

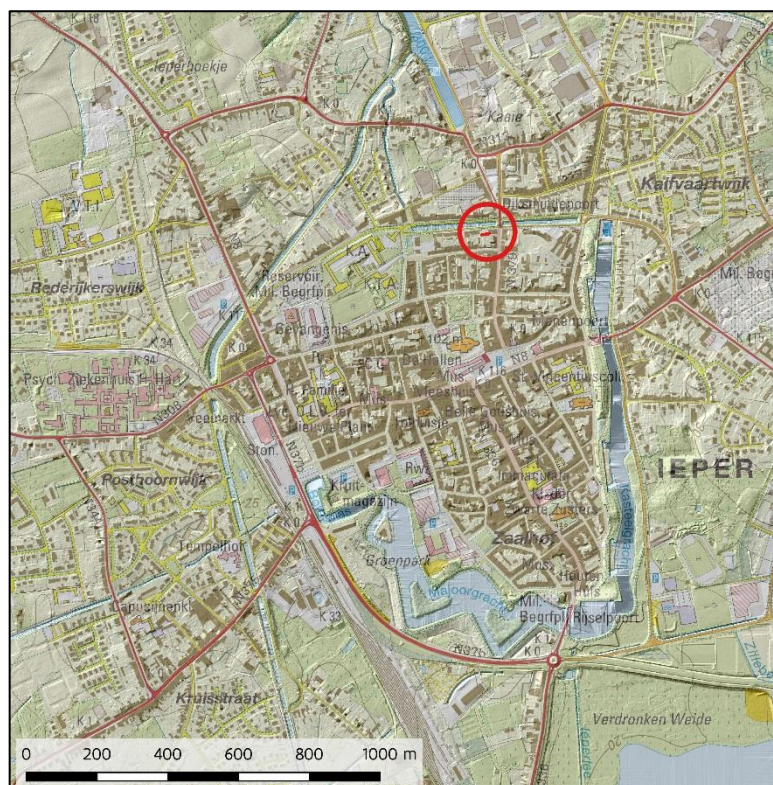

Fig. 2 Localisatie van de toevalsvondst

4 HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE INFORMATIE

De geschiedenis van de versterking van de stad Ieper is vanaf de 13de eeuw goed gekend². Na het beleg van 1383 en de verwoesting van de voorsteden werden enkele ingrijpende politieke beslissingen met stedenbouwkundige implicaties genomen in Ieper. De voorsteden mochten niet heropgebouwd worden³ en de buitenste omwalling -de 14de-eeuwse “uterste veste”- werd buiten gebruik gesteld. De 13de-eeuwse stadsversterking die bestond uit 2 grachten⁴, een aarden wal en een palissade en stenen poorten werd aanzienlijk versterkt en van een doorlopende bakstenen muur voorzien (fig. 3). De zone van de Diksmuidepoort komt in 1392 aan de beurt.

² Termote 1992; Stubbe et al 2003; Mus 2010

³ Met uitzondering van de kerken van O.L.V. Ten Brielen en Sint-Jan, die niet op stadsgrond stonden maar respectievelijk op het graafschap van Sint-Maartens en op de heerlijkheid van Sint-Jans Rolleghem. Mus 1983, 139

⁴ De Wieltjesgracht is een relict van de middeleeuwse stadsgracht.

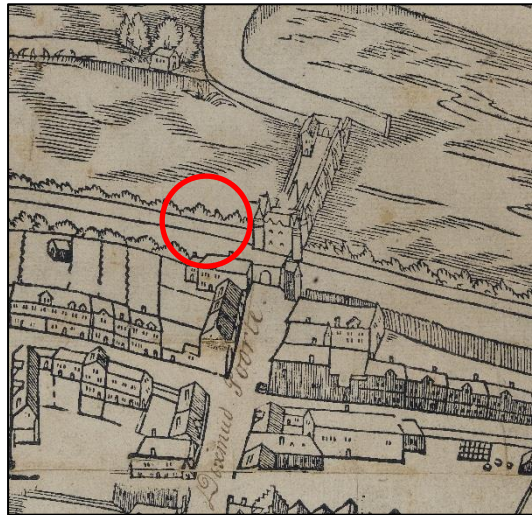

Fig. 3 De Diksmuidepoort en aansluitende Bourgondische stadsmuur op het stadsplan van Thevelin-Destrée (1564)

5 VELDWERK

Het agentschap Onroerend Erfgoed voerde op 17 augustus 2015 veldwerk uit.

Beschrijving en bespreking

Op 0,5 m diepte kwam een imposante muur aan het licht, die van steunberen voorzien was. De muur was 3 m dik en werd -weliswaar onvolledig- vrijgelegd over een lengte van 27 m. De steunberen zijn in bovenaanzicht lichtjes conisch. Ze zijn maximaal 2 m breed en minstens 1,5 m lang. De tussenafstand bedraagt een kleine 3 m (fig. 5).

Fig. 4 Sporenplan Over de Bourgondische muur, waarop steunberen aansluiten, is een hoek van een latere constructie te zien.

Fig. 5 Zicht op stukken van de aansluitende steunberen

Als bouw materiaal is hoofdzakelijk rode baksteen gebruikt (25 x 12 x 7 cm; overwegend 23,5 x 10,5 x 7,5 cm en 23 x 10,5 x 7 cm en enkele 21 x 10 x 5,5 cm). Er zit dus een klein percentage herbruik tussen. De 'tien lagen'-maat nemen was onmogelijk. Er is ook wat ijzerzandsteen in verwerkt. Het parement aan de veldzijde is met gele baksteen heropgebouwd (22 x 10,5 x 5 à 5 cm; 21,5 x 11 x 5 à 6 cm; 10 lagen: 61 cm). Rode baksteen werd geproduceerd in de eigen, stedelijke ovens; gele baksteen was harder en werd aangevoerd uit de polders⁵. De aanpassing van het buitenparement wordt omstreeks het midden van de 15de eeuw gesitueerd omwille van de alsmaar toenemende impact van de artillerie⁶.

Fig. 6 Het nieuwe parement haakt zich via vertandingen vast in het oudere muurvolumen.

⁵ Mus 1983, 147.

⁶ Termote 1989, 27.

Door vertandingen is gepoogd dit nieuw parement aan de hoofdmuur te verankeren (fig. 6). Het is in kruisverband gemetst (fig. 7).

Fig. 7 Het parement is in kruisverband gemetst.

Plaatselijk konden sporen van de wal, waarin de muur gebouwd was, opgemerkt worden. In de bruine zandleem zijn grijze kleivlekjes merkbaar. Deze wal gaat terug naar de 13de-eeuwse situatie, toen er een houten palissade op stond. Het valt op dat de muur naar beneden toe lichtjes uitdeint. Verschillende puinpakketten beantwoorden aan de afbraak van de muur in de 2de helft van de 19de eeuw (fig. 8).

Plaatselijk is op de muur de hoek van een latere constructie te zien.

Fig. 8 Zicht op de top van de wal, waarin de muur is opgetrokken en de puinlagen op de buitenhelling.

De Bourgondische versterking van leper

De realisatie van de Bourgondische versterking van leper is historisch tamelijk goed gedocumenteerd via de stadsrekeningen. Het bouwen van een 4,5 km lange vestingmuur was een reusachtige onderneming. Astronomisch duur, organisatorisch en logistiek een kluwen, ... en in combinatie met onvoorziene lasten, schulden uit het verleden en de wederopbouw na het beleg van 1383, ... een ware nachtmerrie voor de stad.

In 1388 wordt gestart aan de Torhoutpoort in westelijke richting (fig. 9, a). In 1391 bereikt men de Diksmuidepoort en wordt verder opgeschoven richting Boezingepoort en de Elverdingepoort (fig. 9, e). In 1391 en 1394 wordt de Hangwaertpoort (fig. 9, j) (later Antwerpenpoort, nog later Meensepoort) vermeld en was men blijkbaar ook in oostelijke richting aan het werk. In 1393 wordt gewerkt aan de Elverdingepoort en is de Boterpoort een volgend objectief. Tussen 1394 en 1398 vordert men verder in zuidelijke richting. In 1398 en 1399 werkt men respectievelijk aan de Predikherentoren en de Leeuwentoren (fig. 9, 3 en 2). Door geldgebrek vallen de werken dan stil. Van de Tempelpoort tot de Hangwaertpoort doet men er nog tot 1409 over, vooraleer de kring gesloten is⁷.

Na de verovering door de Fransen in 1678 werd door Vauban een nieuwe versterkingsgordel aangelegd. Daarbij werd de Bourgondische stadsmuur in eerste instantie grotendeels behouden. In een tweede fase vanaf 1683 kwam hier verandering in, maar het plan werd niet ten volle uitgevoerd. Zo bleven het westelijk en het zuidelijk gedeelte van de Bourgondische stadsmuur buiten schot⁸.

De Rijselpoort is het enige bewaarde restant van deze laat 14de-vroeg 15de-eeuwse versterking (fig. 9, h/1 en fig. 10). Deze poort heeft zelfs de Eerste Wereldoorlog overleefd. Uiteraard gaat de constructie enkel in kern tot de Bourgondische periode terug, want de poort is doorlopend verbouwd en aangepast aan de nieuwe vestingbouwkundige inzichten. De Rijselpoort is een combinatie van een waterpoort en een landpoort. De leperlee kwam er de stad binnen, ernaast lag de Rijselstraat. Aansluitend zorgde een derde, grotere toren voor extra beveiliging.

Over de afbraak van de resterende versterkingswerken, die in 1853 beslist werd, wordt bericht door gewezen genie-kapitein Paul Bourgeois. Hij betreurt deze aanslag op het erfgoed, maar beschrijft ook de nog aanwezige constructies en levert zo een aanzienlijke bijdrage aan de interpretatie van de, later aangetroffen resten⁹.

Daarnaast is de Bourgondische versterking van leper al op verschillende plaatsen archeologisch geconstateerd.

⁷ Mus 1983, 147-149

⁸ Termote 1989, 22

⁹ Bourgeois 1855-59

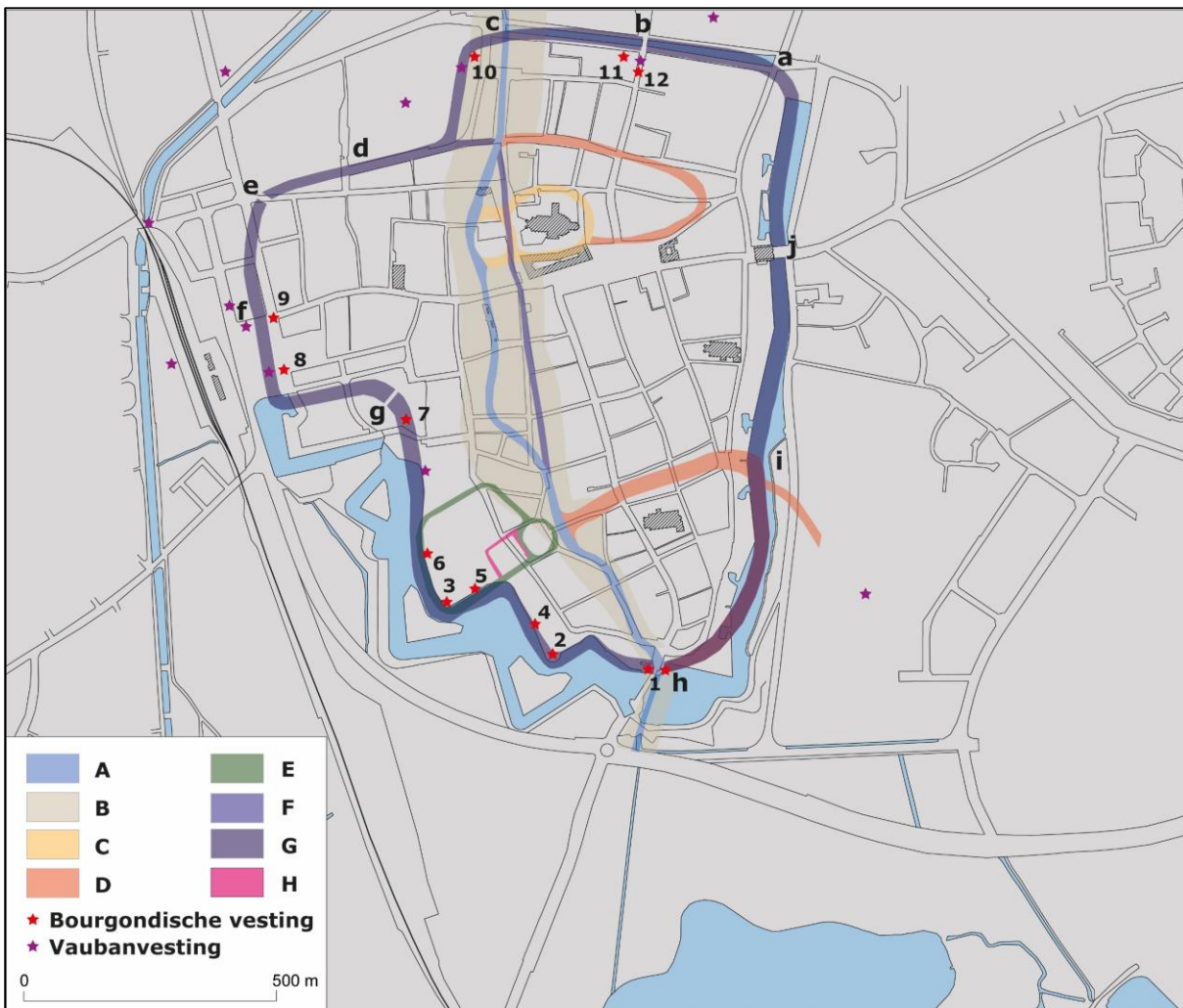

Fig. 9 Stadsplan met aangave van de aangetroffen restanten van de Bourgondische versterking van leper. (Basiskaart van J. Termote in: Adriaensens 1992, bewerkt door M. Dewilde (aOE), realisatie: F. Wyffels (aOE))

A: Ieperlee; B: Vallei van de Ieperlee, aangeplempt in 13A; C: Sint Maartensmotte en neerhof
 D: Omwalling van de Sint Maartens- en de Sint Pietersparochie (11-12de eeuw); E: Zaalhofmotte en neerhof (vanaf 1127); F: Schipleet (12b); G: Omwalling uit 13A, hernomen in de Bourgondische versterking; H: Gereduceerd neerhof van het Zaalhof (13d)
 a: Torhoutpoort; b: Diksmuidepoort; c: Boezingepoort; d: Steendampoort; e: Ellverdingepoort; f: Boterpoort; g: Tempelpoort; h: Rijselpoort; i: Komenpoort; j: Hangwaertpoort

1: Rijselpoort; 2: Leeuwentoren 1987; 3: Predikherentoren 1981; 4-6: Proefsleuven 1995; 7: Waarneming Esplanade 1999; 8-9: Rene Colaertplein 2014; 10: Atheneum 2017; 11: Toevalsvondst Masscheleinlaan 2015; 12: Diksmuidepoort 2011

Fig. 10 De Rijselpoort in 1918
([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lille_Gate_in_Ypres_\(AWM\)](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lille_Gate_in_Ypres_(AWM))))

In 1980 kwam de Predikherentoren aan het licht, toen een vrachtwagen van de Ieperse Technische Dienst wegzakte in de toegangstunnel ervan (fig. 9, 3). De ronde toren meet binnenwerks 7,5 m; de muur is 2,4 m dik. De muurkern bestaat uit rode baksteen (23 x 10 x 6 cm); het binnen- en buitenparement zijn in gele baksteen uitgevoerd (fig. 11). Dit wordt als een verbouwing beschouwd, die in het midden van de 15de eeuw plaatsgreep¹⁰.

Fig. 11 De Predikherentoren na de renovatie van de restanten

De Leeuwentoren werd in 1987 vrijgelegd en archeologisch onderzocht (fig. 9, 2). In de historische bronnen staat deze toren bekend als de “grooten tor”¹¹. Het is opnieuw een ronde (hoek)toren. De binnendiameter bedraagt 13 m, de muurdikte 2,7 m. De constructie is opgetrokken met rode baksteen (23 x 10 x 6 cm) en is voorzien van een parement in gele baksteen (20 x 9,5 x 5,5 cm). Het buitenparement worden naderhand vervangen door een nieuw parement in gele baksteen (22/23 x 11 x 6 cm), dat met gele, harde trasmortel is

¹⁰ Mus 1981; Termote 1989, 27

¹¹ Mus 1999, 149.

gemetst en gevoegd om zo beter bestand te zijn tegen kanonskogels. Ook het binnenparement is vervangen door gele baksteen (fig. 12).

Fig. 12 De Leeuwentoren tijdens het onderzoek in 1987.

In oktober 1995 werden in het kader van een visualisatieproject van de vestingen door het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (I.A.P.) drie proefsleuven gegraven om de exacte locatie, de aard en de bewaring van de Bourgondische versterking te taxeren (fig. 9, 4-6). Twee sleuven werden tussen de Leeuwentoren en de Predikherentoren gepositioneerd, de andere sleuf (sleuf 3) lag noordelijk van de Predikherentoren. In sleuf 1 kwam een bakstenen, getrapte blok van 1,05 m breed aan het licht (fig. 13). De aanzet van een (longitudinale) boog is duidelijk (26 à 27 x 12 à 12,5 x 5,5 à 6,5 cm). In sleuf 2 (fig. 14) werd een muur van 0,95 m breed aangetroffen (26,5 à 27 x 12,5 x 6 cm). Een gedeelte van het buitenparement is in 'grès d'Arras' uitgevoerd. Ter hoogte van de toenmalige waterlijn? In sleuf 3 kwamen we tot de constatactie, dat de muur onder het voetpad zit¹².

Het valt op dat de aangewende baksteenformaten laat¹³-13de-eeuws zijn en het dus hergebruikt materiaal is. Heeft dit te maken met geldgebrek en de vertraging, die het project daardoor opliep? Men greep -alleszins voor de funderingen- terug naar allerlei te hergebruiken materiaal. Ook is de muurdikte gereduceerd en was de versterking in het zuidelijk gedeelte dan ook verzwakt.

¹² Dit werd bevestigd door een horizontale boring.

¹³ En kon doorgaan in de 14de eeuw. Mededeling collega V. Debonne, die de tekst ook doornam, waarvoor dank.

Fig. 13 Sleuf 1. De muur was hier kennelijk gefundeerd op poeren en grondbogen, waarvan een aanzet duidelijk zichtbaar is.

Fig. 14 Sleuf 2. De strook natuursteen is op dit beeld niet zichtbaar. Achter de muur valt een dik puinpakket op, waarvan onduidelijk is of het met de afbraak of de opbouw te maken heeft.

Op 6 juli 1999 is in een bouwput aan de oostzijde van de Esplanade (Sint-Sebastiaanstraat) een hoek van de gracht aan de voet van de Bourgondische stadsmuur opgemerkt¹⁴ (fig. 9, 7 en 15). In de gracht was haaks op de buitenoever een rij van een 4 tal palen te zien, die

¹⁴ Door omstandigheden kon het IAP niet meer dan enkele foto's nemen en een summiere opmeting uitvoeren.

gezien de inplanting en afgaande op oud kaartmateriaal zou kunnen corresponderen aan de brug, die bij de Tempelpoort hoort.

Fig. 15 Zicht in de richting van de Esplanade. De grachtvulling tekent zich duidelijk af.

Rioleringswerken in de Diksmuidestraat leidden in 2011 tot een vondstmelding waarbij ook de Bourgondische versie van de Diksmuidepoort werd aangesneden¹⁵ (fig.9, 12). Uit de waarnemingen blijkt dat de oorspronkelijke, 13de-eeuwse stadspoort aanzienlijk uitgebreid is in de Bourgondische periode (fig. 16). Naderhand hebben de Fransen in de 17de en de Hollanders in de 19de eeuw nog heel wat aanpassingen doorgevoerd. De toevalsvondst, die aanleiding gaf tot dit rapport, is 50 m verwijderd van de Diksmuidepoort en kan er perfect aan gekoppeld worden.

Fig. 16 Diksmuidepoort De arbeider staat op de Bourgondische muur. De ijzerzandstenen kern (rechts) hoort bij de 13de-eeuwse versie.

¹⁵ Dewilde & Wyffels 2015

In 2014 voerde Monument Vandekerckhove nv, voorafgaand aan riolerings- en omgevingswerken rond het Rene Colaertplein archeologisch onderzoek uit (fig. 9, 8 en 9). Vooral de knooppunten met de G. de Stuerstraat en de Vooruitgangstraat kregen ruime aandacht¹⁶. Daarbij doken aanwijzingen op voor muurwerk en een gracht, die met de Bourgondische periode in verband kunnen staan. Het muurwerk is zeer gelijkend¹⁷ met wat door het I.A.P. in 1995 in de proefsleuven rond de Predikheren- en Leeuwentoren werd aangetroffen.

Proefsleuvenonderzoek in 2017 door Acke & Bracke bvba op de terreinen van het Atheneum in de hoek van de Plumerlaan en het Minneplein legde opnieuw een verband met de Bourgondische versterking (fig. 9, 10). Vooral op basis van de vondsten kon een 14-15de-eeuwse fase verondersteld worden in de grachtvulling, die voor de rest met ingrepen door Vauban moet in verband gebracht worden¹⁸.

6 BESLUIT

Over meer dan 25 m kon de eind 14de-eeuwse, Bourgondische stadsmuur ingetekend en onderzocht worden. De muur is 3 m dik en voorzien van 2 m dikke steunberen, die de weergang droegen.

Uit het overzicht van de restanten en de sporen ervan blijkt dat de versterking zich al op verschillende plaatsen gemanifesteerd heeft.

Daarbij blijkt dat in de laatste fase -Tempelpoort tot Hangwaertpoort- de muur minder dik wordt en dat o.a. ook naar recuperatiemateriaal gegrepen wordt. Een duidelijke verwijzing naar de precaire financiële toestand, waarin de stad op dat moment verkeerde.

Er komt desalniettemin een imposante versterking in beeld! Een factor om zeker rekening mee te houden bij toekomstige ontwikkelingen op de rand van de middeleeuwse stad.

7 GERAADPLEEGDE LITERATUUR

ACKE B., BRACKE M. en VAN QUAETHEN K. 2017: *Nota leper Minneplein*.

ADRIAENSENS I. (red.) 1992: Omtrent de vestingstad Ieper, *Monumenten 'Be'leven*, KBS.

BOURGEOIS P. 1855-59: Notice historique sur le démantèlement de la place d'Ypres en 1853 et les causes qui ont provoqué cette mesure et les faits qui ont précédé et suivi son exécution, 1830-1858, *Recueil des actes de l'administration communale de la ville d'Ypres*, T. V.

¹⁶ Met dank aan T. Bradt voor de informatie.

¹⁷ Naar voorkomen en baksteenformaten.

¹⁸ Acke, Bracke en Van Quaethem 2017

DEWILDE M. 1996: De Bourgondische vesten van Ieper (W.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 19, Gent, 32.

DEWILDE M. & WYFFELS F. 2015: Vondstmelding in de Diksmuidestraat in Ieper (West-Vlaanderen), *Onderzoeksrapporten Agentschap Onroerend Erfgoed* 20, Brussel.

MUS O. 1981: Opgraving van een middeleeuwse toren van de Ieperse vesting, *Archaeologia Mediaevalis* 4, Gent, 22-24.

MUS O. 1983: De eerste fase van het Iepers herstelprogramma na het beleg van 1383. In: Vinckier R. (red.), *Ieper Tuindag Zesde Eeuwfeest*, Ieper, 129-180.

MUS O. 2010: *De geschiedenis van de middeleeuwse grootstad Ieper Van Karolingische villa tot de destructie in 1914*, Ieper.

STUBBE L., DENDOOVEN D., TERMOTE J. & VANDERGHOTE Ph. 2003: *Vesting Ieper Wandeling in een historisch landschap*, Antwerpen.

TERMOTE J 1989: De Leeuwentoren te Ieper. Een bijdrage tot het onderzoek van de Bourgondische stadsversterkingen in Kust-Vlaanderen, *Westvlaamse Archaeologica*, 5-1, 17-29.

TERMOTE J. 1992: De stadsverdediging van Ieper vóór 1388. In: VAN ACKER J. (red.), *Wevend aan het verleden Liber amicorum O. Mus*, 219-232.

VANROLLEGHEM A. 2006: *Ieper à la carte De Ieperse vestingen in kaart gebracht*, Ieper.

